

«Αναζητώντας τη Βασιλεύουσα: Οι τελευταίες ώρες της Αγίας Σοφίας»

Αμαλία Κ. Ηλιάδη, φιλόλογος-ιστορικός, (Μεταπτυχιακό Δίπλωμα Βυζαντινής Ιστορίας απ' το Α.Π.Θ.), Δ/ντρια 5^{ου} ΓΕΛ Τρικάλων

Ο ναός της Αγίας Σοφίας, στον πολυετή βίο του, δεν υπέστη μόνο καταστροφές ως κτίριο, οι οποίες και μπορούσαν να επισκευασθούν. Καταστροφές υπέστη και στον εσωτερικό του πλούτο, φορητό και μη, ο οποίος εσυλήθη και κατεστράφη. Αυτός δε ο πλούτος δεν ήταν δυνατό να αποκατασταθεί. Διακόσια πενήντα χρόνια πριν ακόμη οι Τούρκοι πατήσουν το πόδι τους στην Κωνσταντινούπολη, η πρωτεύουσα του Βυζαντινού κράτους καταλαμβάνεται από τους Λατίνους (1204). Τότε λεηλατήθηκαν και συλήθηκαν τα πάντα. Την ίδια δε τύχη είχε και ο λαμπρότερος ναός της Χριστιανοσύνης. Οι Λατίνοι δεν σεβάστηκαν τον οίκο του Θεού στον οποίο και οι ίδιοι διατείνονταν ότι πίστευαν. Οι πύλες του ναού, ο ιερός Άμβωνας, το ιερό Βήμα, η αγία Τράπεζα κατακερματίστηκαν. Αρπάχτηκαν δε μαζί με πολλά άλλα ιερά και πολύτιμα σκεύη και έπιπλα και άμφια. Και άλλα από αυτά τα μοιράστηκαν μεταξύ τους, άλλα δε μεταφέρθηκαν στην Ευρώπη και πουλήθηκαν έναντι μεγάλων ποσών. Μεταξύ των συληθέντων και πωληθέντων ήταν: ο ακάνθινος στέφανος, η λόγχη, ο σπόγγος, ο χιτώνας και μέρος του Τιμίου Σταυρού, τα οποία πουλήθηκαν στον βασιλιά της Γαλλίας Λουδοβίκο τον Θ' αντί 400.000 φράγκων. Σήμερα ορισμένα από αυτά υπάρχουν στον ναό της Αναστάσεως, στην Ιερουσαλήμ, και συγκεκριμένα στο Τρίγωνο του Γολγοθά. Άλλα από αυτά κόσμησαν και εξακολουθούν να κοσμούν τους ναούς και τις πλατείες των διαφόρων δυτικών πόλεων, όπως π.χ. τον ναό του Αγίου Μάρκου και την πλατεία του στη Βενετία.

Για να μεταφέρουν τα λάφυρα από τον ναό της Αγίας Σοφίας στο πλοίο, το οποίο βρίσκονταν αγκυροβολημένο στο λιμάνι, οι Λατίνοι εισήγαγαν όνους και ημιόνους μέσα στο ναό και τα φόρτωναν. Δεν έφτανε όμως αυτό. Η ασέβειά τους είναι ανωτέρα κάθε περιγραφής. Έπαιρναν τα άγια ποτήρια και αφού έχυναν στη γη την Αγία Κοινωνία, τα μεταχειρίζονταν κατόπιν ως κοινά ποτήρια για να πίνουν κρασί και νερό. Τα κείμενα των ιερών Ευαγγελίων καταστρέφονταν. Κατόπιν έπαιρναν τα επίχρυσα και με πολύτιμους λίθους διακοσμημένα περικαλύμματά τους, τα οποία μεταφερόμενα στην Ευρώπη κάλυπταν τα δικά τους Ευαγγέλια. Σε όλο το διάστημα της κατοχής της Κωνσταντινούπολης από τους Λατίνους (1204-1261) η Αγία Σοφία είχε μετατραπεί σε ρωμαιοκαθολικό ναό. Την επισκεύασαν μερικώς, παρουσιάζοντας μερικά αναλήμματα με δυτική εμφάνιση.

Όταν το 1261 η Κωνσταντινούπολη ανακτήθηκε και πάλι, επί Μιχαήλ του Παλαιολόγου, οι Βυζαντινοί δεν μπόρεσαν να αποδώσουν πλέον στην Αγία Σοφία την προηγούμενη εκείνη αίγλη, λαμπρότητα και μεγαλοπρέπεια. Οι καταστροφές του ναού από τους Λατίνους σήμαναν την αρχή του τέλους της γιατί

μετά τους Λατίνους ήλθαν οι Τούρκοι, οι οποίοι μετέτρεψαν την Αγία Σοφία σε τζαμί με όλες τις αναπόφευκτες, από την μετατροπή αυτή, καταστροφές.

Το 1453 η Κωνσταντινούπολη πολιορκούνταν στενά από τον Μωάμεθ. Είχαν προηγηθεί δύο γενικές έφοδοι χωρίς να μπορέσει να κυριεύσει την βασιλίδα των πόλεων. Τότε ο Μωάμεθ αποφασίζει να στείλει πρέσβεις προς τον Κωνσταντίνο και να του προτείνει όρους ειρήνης. Πράγματι, την 26^η Μαΐου 1453 οι πρέσβεις του Μωάμεθ προτείνουν στον Κωνσταντίνο: «Να παραδώσει την Πόλη, αν θέλει τη ζωή του, και να απέλθει ανενόχλητος μετά των μεγιστάνων και των θησαυρών του στην Πελοπόννησο ή όπου αλλού θέλει και να σταματήσει τον απελπισμένο πόλεμο». Αλλά ο άξιος των προγόνων του Κωνσταντίνος απάντησε: «Την Πόλη ούτε εγώ δύναμαι να παραδώσω, ούτε άλλος κανείς των εν αυτή κατοικούντων, διότι ομοφώνως και αυτοπροαιρέτως προτιμούμε τον θάνατο από την άδοξη ζωή».

Μόλις έλαβε την απάντηση αυτή ο Μωάμεθ, αποφάσισε Τρίτη γενική έφοδο και άρχισε αμέσως τις προετοιμασίες του. Μαθαίνοντάς το αυτό ο Κωνσταντίνος, προσκαλεί όλους τους στρατηγούς του και με δάκρυα στα μάτια τους παρακαλεί να αγωνισθούν τον τελευταίο υπέρ πατρίδας αγώνα. «Στα χέρια σας, είπε, παραδίδω το ταπεινωμένο σκήπτρο μου και την περιδοξο αυτή βασιλίδα των πόλεων, την Πόλη του Μεγάλου Κωνσταντίνου, η οποία είναι η ελπίδα και η χαρά όλων των Ελλήνων».

Εημέρωσε η 27^η Μαΐου, Κυριακή των Αγίων Πάντων. Ο αυτοκράτωρ, συνοδευόμενος από όλη την ακολουθία και τους μεγιστάνες του, περπάτησε για τελευταία φορά προς τον ναό της Αγίας Σοφίας για να εκκλησιασθεί. Ο ναός ήταν κατάμεστος κόσμος, ο οποίος παρακαλούσε για την σωτηρία του. Μπροστά στην Ωραία Πύλη στεκόταν ο κλήρος και ανέπεμπε ικεσία «υπέρ του καθυποτάξαι υπό τους πόδας των Ορθοδόξων πάντα εχθρόν και πολέμιον». Όλα μέσα στο ναό ενέπνεαν λύπη, πένθος, μελαγχολία. Ο ήχος των κλαμάτων, η βοή των γυναικείων θρήνων και οι φωνές των παιδιών κάλυπταν τις δεήσεις των διακόνων. Όλων οι καρδιές ήταν καταταπισμένες, ως να τελούνταν η νεκρώσιμη ακολουθία ολόκληρης γενιάς. Και ο πάνσεπτος ναός, το σύμβολο της πάλαι ποτέ κραταιάς Ορθοδοξίας, το καύχημα του Χριστιανισμού, εικόνιζε πιστά την σύγχυση και ταραχή του πλήθους. «Πληκτικωτέρα σκηνή», λέει ο Ζαμπέλιος, «εξ όσων τα χρονικά της Ορθοδόξου Ελλάδος διαλαμβάνουσιν, ουδαμού αναφέρεται».

Η λειτουργία προχωρεί. Όσο όμως προχωρεί και προσεγγίζει στο τέλος, τόσο αυξάνει η βοή των κλαμάτων και ο κοπετός του λαού διπλασιάζεται. Φαινόταν ότι η ζωή όλων των παρευρισκομένων στον ναό θα διακόπτονταν από στιγμή σε στιγμή και ότι η κάθε συλλαβή η οποία έβγαινε από το στόμα των ιερέων, ήταν νέο βήμα προς την ανοικτή άβυσσο. Μόλις άρχισε το κοινωνικό, έξαφνα ο λαός παραμερίζει. Και στον διάδρομο, ο οποίος σχηματίστηκε, παρουσιάζεται ο αυτοκράτωρ προχωρώντας προς το Άγιο Βήμα. Ήταν χωρίς στέμμα, κατηφής

και με δακρυσμένα μάτια. Προς στιγμή τα κλάματα και οι στεναγμοί καταπαύουν. Ο θόρυβος σιγά-σιγά. Σε όλον εκείνο τον απέραντο ναό δεν ακούγεται παρά μόνο η φωνή του λειτουργού που προσκαλεί όπως «πάντες μετά πίστεως και αγάπης προσέλθωσιν».

Ο αυτοκράτωρ επί πολλή ώρα προσεύχεται. Κατόπιν γονατίζει τρεις φορές ενώπιον της εικόνας του Δεσπότη Χριστού και της Θεομήτορος, αναχαιτίζοντας με μια σπασμωδική κίνηση του στόματος και των παρειών τους λυγμούς. Μετά στρέφεται προς τον λαό και αναφωνεί με δυνατή φωνή. «Χριστιανοί, συγχωρήσατέ με και ο Θεός ας σας συγχωρήσει!». Παραλαμβάνοντας δε, όπως ήταν το έθιμο, από τα χέρια του αρχιερέα τα άχραντα μυστήρια, μεταλαμβάνει. Οι δε Χριστιανοί με ένα στόμα και μία καρδιά φώναζαν: «Εσο συγχωρημένος!». Έπειτα από αυτό, ο βασιλιάς τους παρακινεί όλους να κοινωνήσουν των αγράντων μυστηρίων και να θυμηθούν ότι πλησίασε η ώρα, κατά την οποία όλοι επρόκειτο να αγωνισθούν τον τελευταίο υπέρ πάντων αγώνα. Μετά τα λόγια αυτά, τα οποία μυριάκις από στόμα σε στόμα επαναλαμβανόμενα αντηχούσαν στην Αγία Σοφία, ακούγονται δυνατώτερα τα κλάματα και οι οδυρμοί των προσερχόμενων στην Αγία Κοινωνία. «Εν τήδε τη ώρα, λέει ο Φραντζής, τίς διηγήσεται τους τότε κλαυθμούς και θρήνους; Εάν από ξύλου άνθρωπος ή εκ πέτρας ήν, ούκ ηδύνατο μή θρηνησαι». Τέλος, ο ήχος της σάλπιγγας διακόπτει την τραγική σκηνή, λέει ο Ζαμπέλιος. Οι μητέρες αποχαιρετούν τα παιδιά τους, οι σύζυγοι τους συζύγους τους και οι τελευταίοι αυτοί ασπασμοί συγχέονται με τον κρότο των σπαθιών και ασπίδων. Ο βασιλιάς αναχωρεί από το ναό της Αγίας Σοφίας μετά των ακολούθων του και πορεύεται στα ανάκτορα. Από εκεί κατευθύνεται στα τείχη.

Η Πόλις εάλω!-Η πόλη έπεσε. Οι Τούρκοι, σφάζοντας, πυρπολώντας, λεηλατώντας, αιχμαλωτίζοντας, όπως είχαν την άδεια από τον αφέντη τους επί τρεις ημέρες να το κάνουν, αμειβόμενοι έτσι για τη νίκη τους, φτάνουν στο ναό της Αγίας Σοφίας. Βρίσκουν τις πύλες κλειστές και επιχειρούν να τις ανοίξουν με πελέκεις. Ποιός μπορεί να περιγράψει την τρομερή εκείνη στιγμή; Ποιός τους θρήνους, οι οποίοι ακούγονταν από το εσωτερικό βροντωδέστεροι μετά από κάθε χτύπημα των πελέκεων; Ποιός τα κλάματα και τους θρήνους και τις φωνές των παιδιών και τα μοιρολόγια των μητέρων και τους οδυρμούς των πατέρων και όλων τα δάκρυα;

Ξαφνικά, στην τραγική αυτή σκηνή, υψώνεται δυνατή φωνή, η οποία επιβάλλει σιγή στους θρήνους: «Όσοι πιστοί, παύσετε τους κλαυθμούς και ακροασθήτε των λόγων μου!». Ήταν η φωνή του Γενναδίου, του μετά από αυτά πατριάρχου. Όρθιος στον άμβωνα, με τα χέρια τεντωμένα πάνω από χιλιάδες κεφάλια, έφερε ακόμη το ένδυμα του μεγάλου σχήματος και έμοιαζε σαν ο διάδοχος του Κωνσταντίνου... «Εάν εκρημνίσθη, λέει, η Αυτοκρατορία των Ρωμαίων, η παναγιωτάτη όμως θρησκεία των Γραικών-όχι!-μα τις πολλές παντοειδείς δυστυχίες σας, μα το αθώο αίμα, το οποίο χύθηκε κι ακόμη θα χυθεί-δεν καταβλήθηκε ούτε θα καταβληθεί έως ότου υπάρξει ουρανός και γη. Τα προσκυνήματά σας αλλάζουν θέση,

το ιερό αυτό θυσιαστήριο μετατοπίζεται ήδη, αλλά η πίστη, η μέλλουσα να σας σώσει, διαφυλάχτηκε από ανήκουστους κινδύνους, και με τον τρόπο αυτό διαφυλαχθείσα θα σας διαφυλάξει! Δεν βλέπετε ότι η ορθοδοξία θριάμβευσε; Από τώρα πλέον δεν έχει να φοβηθεί τίποτε. Και λοιπόν αδελφοί, παυσάμενοι τους γογγυσμούς, υπακούστε με θρησκευτική μεγαλοψυχία και σε τούτο το θέσπισμα του Υψίστου! Ναι, βέβαια, γινόμαστε αιχμάλωτοι, αλλά θα είμαστε ελεύθεροι εν πνεύματι Κυρίου. Θα γίνουμε αναγκαστικά και αληθινά ταπεινοί, αλλά θα ῥθει ο καιρός που θα ξανασηκωθούμε. Ο Θεός μαζί μας! Ακούστε τι σας φωνάζει ο Θεός από το άγιο βήμα: «Υπάγω και έρχομαι προς υμάς... και υμείς σὺν λύπην μὲν νῦν έχετε. Πάλιν δε ὄψομαι υμάς και χαρήσεται υμῶν η καρδία και την χαράν υμῶν ουδείς αίρει ἀφ' υμῶν». Αυτά ήταν τα τελευταία λόγια του Ευαγγελίου, τα οποία ακούσθηκαν στον Ναό της του Θεού Σοφίας και τίποτε πλέον έκτοτε.

Μετά τρεις μέρες εισέρχεται στην Κωνσταντινούπολη ο Μωάμεθ. Ήταν ημέρα Παρασκευή. Αφού προηγουμένως κατέλαβε και λεηλάτησε το Μέγα Παλάτιο του Κωνσταντίνου, όπου βρέθηκαν αμύθητοι θησαυροί, κατευθύνθηκε στον ναό της Αγίας Σοφίας. Οι γύρω από το ναό κατοικούντες κληρικοί είχαν κλεισθεί και οχυρωθεί μέσα στο ναό της Αγίας Σοφίας, η δε αντίστασή τους κράτησε πολύ. Επί τέλους όμως καταβλήθηκαν και ο σουλτάνος εισέβαλε στον περιώνυμο ναό. Αμέσως έστησε την σημαία του επί του Ιερού Βήματος και απηύθυνε το πρώτο μέσα σε αυτόν μωαμεθανικό κέλευσμα προς προσευχή. Εν τω μεταξύ οι στρατιώτες του φόνευσαν με τα ξίφη τους κληρικούς, οι οποίοι βρέθηκαν στον ναό και το εσωτερικό της Αγίας Σοφίας βάφηκε κόκκινο από το αίμα των απίστων, κατά τους μωαμεθανούς. Σύμφωνα με την παράδοση, ένας από τους αγάδες του Σολάκ, αφού φόνευσε με το αριστερό του χέρι έναν «άπιστο», άβαψε με το αίμα του και το δεξί του χέρι. Κατόπιν, πηδώντας, παρόντος του Σουλτάνου, αποτύπωσε το αιμάτινο χέρι του σε μία μαρμάρινη στήλη αρκετά ψηλά. Ο τύπος αυτής της αιμόφυρτης παλάμης φαίνεται και σήμερα ακόμη. Περί αυτού του περιστατικού όμως άλλοι πιστεύουν ότι το αποτύπωμα αυτό είναι του χεριού του Μωάμεθ, άλλοι δε, ότι είναι κάποιο είδος ορθομαρμάρωσης.

Μετά από αυτά ο Μωάμεθ κρατώντας ένα τετραπύργιο βέλος και τοξεύοντας στο κέντρο του θόλου είπε: «Τούτο είναι το εμόν σημείον». Θαυμάζοντας έπειτα το άπειρο κάλλος του ναού της Αγίας Σοφίας, είπε ότι αξίζει αυτός ο θαυμαστός ναός να γίνει ευκτήριος οίκος του Ισλαμισμού, ο οποίος σε όλο τον κόσμο να μην έχει όμοιό του σε μεγαλοπρέπεια. Διέταξε τότε να πλύνουν τα αίματα των «απίστων» και να τον θυμιάσουν με τον εγκέφαλο των φονευθέντων στρατιωτών της πίστης μαζί με υάκινθο κι άλλα θυμιάματα και να οικοδομηθούν ένας άμβωνας κι ένας μιναρές. Όταν έγιναν όλα όσα διέταξε, ο Μωάμεθ παρέστη αυτοπροσώπως κατά την πρώτη τελεσθείσα στην Αγία Σοφία-τζαμί τώρα πια-προσευχή της Παρασκευής «Χουτβά». Τον Μωάμεθ συνόδευαν κατά την είσοδό του στο ναό οι μουσουλμάνοι ιερωμένοι Άη Σαμσεδίν και Καρά Σαμσεδίν. Ο πρώτος απ' αυτούς τοποθέτησε στο κεφάλι του Μωάμεθ την τιάρα, την οποία φορούσε ο ίδιος, και κατόπιν, μπήγοντας σε

αυτή φτερό ερωδιού, του έδωσε στο χέρι ένα γυμνό ξίφος. Αφού έγιναν όλα αυτά, ο Άη Σαμσεδίν ανέβηκε στον άμβωνα, υμνώντας τον Ύψιστο, και είπε την Χουτβά με όλη την δύναμη της φωνής του. Κατέβηκε έπειτα από τον άμβωνα και ζήτησε να λάβει το αξίωμα του Ιμάμη της Αγίας Σοφίας. Ο Μωάμεθ του το παραχώρησε.

Όταν τελείωσε η προσευχή, άρχισε η εξαγωγή από τα υπόγεια της Αγίας Σοφίας των θησαυρών της. Επί μία εβδομάδα άπειροι θησαυροί μεταφέρονταν και μαζί με τους θησαυρούς του Ιερού Παλατίου και όλης της Πόλεως μοιράστηκαν μεταξύ των Τούρκων. Μετά την εκκένωση των θησαυρών από τα υπόγεια, άρχισε βαθμηδόν και η γύμνωση του ναού από τα πολύτιμά του σκεύη. Πολλές εικόνες κατακερματίστηκαν και πάρα πολλές καλύφθηκαν με κονιάματα. Ο ναός στο τέλος έμεινε έρημος και γυμνός. Και η Παναγία του Τέμπλου, κατά το δημοτικό τραγούδι, τaráχθηκε και δάκρυσαν οι εικόνες: «Η Δέσποινα τaráχθηκε, εδάκρυσαν οι εικόνες. Έτσι τελείωσε η Χριστιανική ζωή του μεγαλύτερου και λαμπρότερου οικοδομήματος που είχε δει ποτέ ο κόσμος...

Στην περιοχή των Δεξιοκρατιανών των βυζαντινών χρόνων, στα κράσπεδα του τέταρτου λόφου κοντά στην θάλασσα βρίσκεται ο Άγιος Νικόλαος Τζιβαλίου. Λίγο υψηλότερα ο μεσοβυζαντινός ναός της Αγίας Θεοδοσίας της εν τω Πετρίω, με οθωμανική μεταγενέστερη επίστεψη, κτισμένος επί Βασιλείου Β΄ Βουλγαροκτόνου. Πώς να φαντασθεί ο Κωνσταντίνος ΙΑ΄ Παλαιολόγος, ότι η εκκλησία της Αγίας Θεοδοσίας, που γιόρταζε στις 29 Μαΐου, και στην οποία ο ίδιος προσκύνησε τα ξημερώματα της μέρας αυτής, θα γινόταν η τελευταία κατοικία του; Και τούτο, διότι σύμφωνα με αρχαία τοπική παράδοση, ο τάφος που βρίσκεται σε θύλακα του νοτιανατολικού πεσσού του νυν «τζαμιού των ρόδων» είναι εκείνος του μαρτυρικού τελευταίου βυζαντινού μας αυτοκράτορα. Χριστιανικός ναός έως τα χρόνια του Σελήμ Β΄, η αγία Θεοδοσία χρησίμευσε για λίγο ως αποθήκη υλικών του ναυστάθμου κι αργότερα, στις αρχές του 17^{ου} αιώνα, μετατράπηκε σε τζαμί.

Δακτυλογράφηση κειμένου: Βάσω Κ. Ηλιάδη